

סגולה

מגזין ישראלי להיסטוריה ולידיעת הארץ

81 | גיליון
שנת תשע"ז 11.329
פברואר 2017
| 39 ש"ח

סודות מתבשלים

במזנון הכנסת

היה או לא היה?
מגילת אסתר
בין היסטוריה לאגדה

אידה יאן

טרגדיה
מצוירת היטב

סמואל אלמגרב המלומד שחצה את הקווים

« בגידה בבגדד »

14 על שולחן הכנסת

מימיה הראשונים של כנסת ישראל פעל בה מזנון, וכבר אז הוא מילא תפקיד חשוב יותר מהשבעת רעבונם של חברי הכנסת. סיפורו של מזנון הכנסת הוא גם סיפורה הלא רשמי של הפוליטיקה הישראלית – מי ישב לצד מי, אילו דילים נרקמו בארבע עיניים על כוס קפה, ואילו קשרי ידידות מפתיעים נוצרו מאחורי הקלעים // **תהילה ביגמן**

24 נתיבה הנועלם

האם סיפורה הטרגי של אירה יאן – הציירת העבריה הראשונה – מאפיל על כישרונה ועל ציוריה המרהיבים? את התשובה לכך לא נדע כנראה לעולם, משום שכמעט כל יצירותיה המקוריות של אירה יאן, המוכרת בין השאר כאהובתו החשאית של ביאליק, נגנבו ונעלמו. צילומים נדירים של יצירותיה הארץ ישראליות שליקטה ידידתה רחל ינאית בן-צבי מעידים על יופיין המיוחד שאבד // **ימימה חובב**

36 איך אומרים אסתר בפרסית?

האם היו מרדכי, אסתר ואחשורוש דמויות היסטוריות, או שמא כל הסיפור המופיע במגילת אסתר הוא לא יותר ממיתוס? ואולי התשובה נמצאת במקום כלשהו באמצע? איך שלא מסתכלים על זה, חידת הקשר בין מגילת אסתר לבין ההיסטוריה של תקופתה מאתגרת ביותר // **תמר עילם גינדין**

48 התאסלמות מחושבת

מה הביא את סמואל אלמגרב – בנו של המשורר הנודע רבי יהודה בן שמואל אבן עבאס ומלומד חשוב בפני עצמו – להמיר את דתו לאסלאם, וכיצד השפיע החיבור הפולמוסי שכתב נגד היהדות על יהודים ועל מוסלמים בתקופתו? וגם, איך קשורים י"ג העיקרים של רמב"ם לכל הסיפור? // **חגי מזוז**

66 מסע בזמן

חוה חקלאית שהקים קונסול בריטניה בירושלים באמצע המאה ה־19 הקדימה את רעיון העבודה העברית בדורות אחדים והצילה את עניי עיר הקודש מחרפת רעב // **תמר הירדני**

מדורים

- 3 דבר העורך
- 6 ההיסטוריה חוזרת
- 8 חדשות
- 12 בימים ההם
- 56 ראו אור
- 58 ביקורת
- 71 אמנות ההיסטוריה
- 72 עוד חוזר הניגון
- 74 תשבצים וחידות

במבט חטוף:
איזו דמות מקראית
שתתה מהכלי הזה?
תשובה בעמוד 44

סדר בטירוף

הפרנקיזם נתפס כשיאה של השבתאות וכתנועה פורצת הגבולות הקיצונית ביותר שצמחה אי פעם מתוך היהדות. ספר חדש ומרתק מעגן את התנועה הניהיליסטית בתוך הקשר היסטורי | מוטי בנמלך

מזכירים את שמו של שבתי צבי. בין הרוקדים היו גם נשים ערומות, והריקוד נערך מסביב לאישה צעירה וערומה עד מותניה שעל ראשה כתר של ספר תורה. על צווארי הרוקדים היו תלויים צלבים והם רקדו סביב האישה ונישקו אותה. באירוע זה התגלו אחדים מהמאפיינים שבלטו בפרנקיזם גם בשנים שלאחר מכן, ובהם שבירת טאבואים מיניים וסינקרטיזם דתי. חשיפת ההתרחשויות זעזעה לא רק את החברה היהודית אלא גם את גורמי אכיפת החוק המקומיים, ואלה ערכו חיפוש במקום, החרימו ספרים ועצרו שמונה מהמשתתפים. ההנהגה היהודית לא הסתפקה בשימוש בכלי הענישה המסורתיים המקובלים, ובראשם החרמת העצורים, אלא פנתה גם לערכאות הפולניות הקתוליות. התופעה שהתגלתה בלנצקורן הוגדרה "סטייה מתורת משה ומהמסורות [היהודית] הקדומות" (עמ' 43), ומי שסטו באופן כה חמור מהמסורת היהודית היו חשופים לביקורתה של הכנסייה הנוצרית, שכן קיומם של היהודים הותר רק כל עוד הם חיו על פי חוקיה של המסורת היהודית. זו הייתה הפעם הראשונה שבה בית משפט כנסייתי בפולין נדרש לעסוק בהאשמות שעסקו במינות יהודית. בדיעבד התברר כי פנייה זו הייתה בגדר חרב פיפיות, והקהילה היהודית אף

עקב פרנק והתנועה הדתית שחולל – התנועה הפרנקיסטית – הפכו שמות נרדפים לשילוב של ניהיליזם דתי, אנרכיזם מוסרי וחוסר עכבות כללי. השם פרנקיזם נתפס בתודעה העממית כאקורד הסיום הסוטה והמושחת של המשיחיות השבתאית, שילוב חולני של נשים ערומות, ספרי תורה ועלילות דם המהווה סיום ראוי לפרשה השבתאית, בבחינת סופו מעיד על תחילתו. ספרו של פאבל מצ'ייקו על יעקב פרנק ועל התנועה הפרנקיסטית הוא ניסיון מודרני ראשון להציג תמונה מלאה ושלמה של תנועה זו ולהבין את מקורותיו, עקרונותיו וקורותיו של הניהיליזם הפרנקיסטי.

חרב פיפיות

קיומה של התנהלות דתית בעלת אופי חריג ופורץ גבולות התגלתה לראשונה בליל כ"ו בשבט תקט"ז (1756) בעיירה לנצקורן שבפודוליה, סמוך לגבול מולדוביה. באותו הלילה התכנסו בביתו של יהודי מקומי בשם לייב אהרן כתריסר גברים ונשים ובהם יעקב פרנק ולפחות רב קהילה אחד מהאזור. המתכנסים כיסו את החלונות בשטיחים כדי שלא ניתן יהיה לראות מבחוץ את המתרחש, ואז רקדו ושרו כשהם

ערב רב

פנים וחוצ' בוויכוח הפרנקיסטי

פאבל מצ'ייקו

מרכז זלמן שזר, תשע"ו, 352 עמ'

דיוקן שיוחס לאווה, בתו של יעקב פרנק

דיוקן שיוחס ליעקב פרנק

**המתכנסים רקדו ושרו
כשהם מזכירים את שמו
של שבתי צבי. בין הרוקדים
היו גם נשים ערומות,
והריקוד נערך מסביב
לאישה צעירה וערומה עד
מותניה שעל ראשה כתב
של ספר תורה**

מותו של יעקב פרנק, רישום של אמן לא ידוע

'קונטרה תלמודיסטים'. בני חבורתו של פרנק אף הזמינו את נציגי היהודים לוויכוח פומבי ב-1757, ובעקבותיו ניתנה לפרנקיסטים הלגיטימציה להמשיך להתקיים כקבוצה עצמאית ונפרדת שאינה כפופה להנהגה היהודית. שנתיים אחר כך יזמו פרנק ואנשיו ויכוח דתי נוסף והבטיחו שאחריו ייטבלו לנצרות. במוקד ויכוח זה, שנערך בלבוב ב-1759, עמדה הטענה כי על פי התלמוד זקוקים היהודים לדם נוצרים, וכי הם רוצחים נוצרים לצרכים פולחניים. אף שעלילת הדם הייתה נפוצה באירופה בימי הביניים, הרי שתופעה זו הוכחה לא רק על ידי היהודים עצמם אלא גם

ניסתה – ללא הצלחה – למשוך את התביעה. משניתנה לפרנק ולחסידי האפשרות להציג את עמדתם בפני בית המשפט הקונסיסטוארי הקתולי בקמיניץ שבראשו הבישוף מיקולאי מדנבובה גורה דמבובסקי, בישוף שנודע כאנטישמי נלהב, החליט פרנק לנצל את הדבר כדי לקבל את הגנת הכנסייה ולטעון כי הם נרדפים מפני שאינם מקבלים את התלמוד אך למעשה הם היהודים האמיתיים. פרנק הציג בפני החוקרים הנוצרים את עקרונות אמונתו היהודית ה'אותנטית', כלומר הבלתי תלמודית, וכלל בה יסודות נוצריים מובהקים, ומאז כונו הפרנקיסטים על ידי הכנסייה

על ידי מומרים רבים לאורך הדורות, והיא אף הוקעה על ידי הממסד הכנסייתי והאפיפיורות. טענותיהם של הפרנקיסטים, שבאו מתוך החברה היהודית, כי היהודים זקוקים לדם נוצרים, נתפסו אמינות במיוחד והיוו שבירה של טאבו נוסף. הוויכוח בלבוב הוכרע לבסוף בעקבות פנייתם של היהודים לאפיפיור בבקשה כי יתערב בעניין. האפיפיור קבע כי אין להאשים את היהודים ברצח פולחני, וקביעה זו הביאה את גל עלילות הדם הפולני בתקופה זו אל קצו. זמן קצר אחר כך התנצרו פרנק ותומכיו.

היורשת והקץ

עם התנצרותו התיישב פרנק בוורשה וניהל בה אורח חיים ראווני, וכך גם רבים מתומכיו שחלקם אף קיבלו תוארי אצולה והפכו לדמויות מוכרות בעילית החברתית הפולנית. אולם זמן קצר אחר כך, בחורף 1760, השתנה היחס כלפי פרנק, משהתברר כי הפרנקיסטים ממשיכים לערוך טקסים שאינם נוצריים, ובמהלכם הם אף סוגדים לו. כעבור שבועות אחדים העבירו השלטונות את פרנק למעצר בצ'נסטחובה, ורבים ממאמיניו הלכו לשם בעקבותיו. במהלך תקופה זו החל להתגבש יחס של הערצה וסגידה גם לאווה, בתו של פרנק, והיא זוהתה כיוורשת העתידית שלו.

פרנק נשאר בצ'נסטחובה עד לחלוקת פולין הראשונה ב-1772 ולכיבוש הרוסי של העיר. מיד אחר כך הוא עזב את פולין, פנה למורביה וקבע את מקום מושבה של חצרו בברין, כיום ברנו שבצ'כיה. בהמשך ביקר פרנק בווינה ובפרנקפורט ונפגש עם הקיסר יוזף השני ועם הקיסרית מריה תרזה. בסופו של דבר התיישב פרנק באופנבך הסמוכה לפרנקפורט, נהנה מחסותו של הנסיך

משניתנה לפרנק ולחסידי האפשרות להציג את עמדתם בפני בית המשפט הקתולי, החליט פרנק לנצל את הדבר כדי לקבל את הגנת הכנסייה ולטעון כי הם למעשה היהודים האמיתיים

וולפגנג ארנסט השני, והתגורר בטירה שהייתה שייכת לו. גם באופנבך ניהל פרנק אורח חיים ראווני ורבים מחסידיו התיישבו במקום כדי להיות קרובים אליו. בג' בטבת תקנ"א (1791) לקה יעקב פרנק בשבץ ומת. הוא נקבר בהלוויה מפוארת אולם מותו היה מכת מוות לפרנקיסטים. בטירה באופנבך התגוררו לאחר מותו בניו הצעירים והבת אווה, אך החצר צברה חובות כבדים, שכן כספי תרומות של מאמינים לא הגיעו אליה עוד, ובי"ד באלול תקע"ו (1816) – עם מותה של אווה – באה התנועה הפרנקיסטית אל קצה.

עומד בפני עצמו

מצ"יקו מאיר את התופעה הפרנקיסטית באור חדש, תוך התייחסות להקשר הרחב שבו התרחשה: החברה היהודית, הקבוצות השבתאיות המחתרתיות, הכנסייה הפולנית והחברה האירופית הגבוהה בסוף המאה ה-18. הוא נעזר במגוון רחב של מקורות יהודיים, פולניים, גרמניים ורוסיים שמצא בארכיונים ובספריות במזרח אירופה ובמערבה.

נושא מרכזי שאותו מבהיר מצ"יקו

הוא טיבו של המרכז השבתאי בפודוליה, שהייתה בתקופה מאוחרת יותר ערש החסידות מבית מדרשו של הבעל שם טוב. ב-1672, בעקבות הניצחון העות'מאני במלחמה נגד פולין וליטא, נמסרו חלקים נרחבים מפודוליה לידי העות'מאנים והם חזרו לשליטה פולנית רק בסוף המאה. במהלך שנים אלה לא היו הקהילות היהודיות בפודוליה כפופות לגופי ההנהגה של יהדות פולין שבראשם ועד ארבע הארצות, אלא פעלו באופן עצמאי. גם לאחר שהמחוז שב לשליטה פולנית לא הוכפפו הקהילות לשליטתו של ועד ארבע הארצות וב-1713 הוכרו כקהילות עצמאיות. כתוצאה מכך משך אליו אזור זה את מי שביקשו להיות חופשיים מהפיקוח הרבני שנהג בחלקים אחרים של פולין ושל האימפריה העות'מאנית. בין השאר הגיעו לאזור שבתאים רבים שפעלו על פי אמונתם בגלוי, ובהם גם תלמידי חכמים מובהקים ורבני קהילות. תופעה זו הפכה את האזור לחממה אידאלית להתפתחותן של תנועות מיונות בהשראה שבתאית. מצ"יקו מדגיש גם את הניתוק בין הפרנקיסטים לשבתאות. על אף שפרנק וחסידי השתייכו לחוגים השבתאיים, הרי שפרנק לא ראה את עצמו כממשיכו של שבת צבי אלא כמי שעומד בפני עצמו. דוגמה בולטת לכך היא הכרזתו של פרנק על קברו של נתן העזתי כי הוא הופך את תפיסתו של נתן בדבר הקשר שבין רוח לחומר. פרנק גם סירב לראות בעצמו ממשיכו של שבת צבי ואמר עליו כי לא השיג דבר. על ברוכיה – מנהיג שבתאי שטען כי התגלו בו לא רק נשמתו של שבת צבי עצמו אלא גם נשמת א-לוהי ישראל – טען פרנק: "אם זה השני היה א-לוהי, איך מת?" (עמ' 28). פרנק פעל אפוא בהשראה שבתאית ובחוגים

הקיסר יוזף השני והקיסרית מריה תרזה
היו חובבי מיסטיקה ופטרוניהן של דמויות
ססגוניות אחדות. המשפחה הקיסרית,
מרטיין ון מייטנס, שמן על בד, 1754

אגודות הסתרים והשרלטנים באירופה בשלהי המאה ה-18. בתקופה זו נפוצו שמועות על גילויים של סוגי ידע אזוריים, ובעקבותיהן הופיעו מתחזים ואלכימאים אשר הציגו עצמם כמומחים וטענו כי רכשו את מומחיותם בארצות המזרח, וקמו אגודות סתרים דוגמת האחים האסיאתים, האילומינטי והרונקרויצרים. הנודע בשרלטנים בתקופה זו, ואולי בכלל, היה ג'קומו קזנובה שהכיר ישירות את פרנק ואף התכתב עם בתו אווה. מצ'ייקו טוען כי העניין בפרנקיזם והחסות שהעניקו לפרנק אישים כמו הנסיך וולפגנג ארנסט השני ואולי אפילו הקיסר והקיסרית האוסטרו-הונגרים מתבהרים לאור האמונה שרווחה באותו הזמן בדבר קיומם של אנשים בעלי יכולות מיסטיות ומאגיות אזוריות. אנשים אלה נתפסו כמי שמסוגלים לשדד את חוקי הטבע או לחשוף חוקי טבע חדשים ובלתי מוכרים, מאפיינים שעלו בקנה אחד עם התדמית שיצר לעצמו פרנק בעשורים האחרונים לחייו. יעקב פרנק והתנועה הפרנקיסטית הופכים בספרו של מצ'ייקו מערב רב של דימויים לתופעה היסטורית המעוגנת בצורה מרתקת בזמן ובמקום, והמבטאת את המורכבות, את ריבוי הפנים ואת המבוכה שבהתמודדותה של החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה עם השינויים והתנהפויות שהתחוללו בראשית העת החדשה. על אף היותו חיבור מחקרי אקדמי הספר כתוב בשפה קולחת ורהוטה ועורר בסדר כרונולוגי, והוא מרתק, מחכים ומומלץ לקריאה. ׀

ד"ר מוטי בנמלך

מלמד בחוג להיסטוריה במכללת הרצוג.
מחבר הספר "שלמה מלכו – חייו ומוותו של
משיח בן אפרים"

שהתנצרות לא הייתה חלק מהתאולוגיה הפרנקיסטית מראשיתה. מצ'ייקו טוען כי בניגוד למקרים אחרים של התנצרות – אשר נתפסו על ידי הממסד הרבני כסוג של בגידה והיו נדירים במיוחד באזורי פולין וליטא – הרי שהתנצרותם של הפרנקיסטים נחגגה כניצחון. היחיד שהביע צער על מעשה זה והאשים את הרבנים באחריות לכך היה הבעש"ט, שהשווה את התנצרותם לקטיעת אבר מן הגוף. מצ'ייקו רואה ביסוד הסינקרטיסטי את הגורם המרכזי למאבק הרבני בפרנקיזם, בניגוד לעולה מכתביו של רבי יעקב עמדין שבהם הדגש הוא דווקא על ההתנגדות לניהיליזם המיני ולשבירת הטבואים המשפחתיים שאפיינו את הפרנקיסטים. חלקו האחרון של הספר, העוסק בתקופה שלאחר ההמרה לנצרות, ובייחוד שני הפרקים האחרונים העוסקים בתקופה שבה שהה פרנק בברין ובאופנבך, בוחנים את התנועה הפרנקיסטית בהקשר חדש ומרתק –

שבתאיים, אבל לאחר שהפך למנהיג של תנועה ניתק אותה מהיסודות השבתאיים והנחה אותה כתנועה עצמאית.

פרנק, קזנובה והקיסר

נקודה מרכזית נוספת שחשף מצ'ייקו היא אחריותם של רבנים בולטים ובראשם רבי יעקב עמדין, ושל אישי כנסייה מרכזיים בפולין, להיווצרותה של התנועה. עד לאירוע בלנצקורן נהגה כלפי השבתאים הנסתרים מדיניות של "אל תשאל ואל תספר". ההנהגה הרבנית התעלמה מהתנהלות שבתאית גם במקרים שבהם הייתה מודעת לה, והשבתאים מצדם שמרו את התנהלותם בסוד. האירוע בלנצקורן הביא להחלטה רבנית מודעת לצאת למלחמת חורמה בשרידי השבתאים, וגרם לכך שהם מצדם עיצבו להם זהות דתית חדשה המנותקת מהיהדות. התמיכה שקיבלו הפרנקיסטים מהממסד הפולני הקתולי יצרה מחויבות שלהם כלפיו, ובתמורה התנצרו פרנק ובני חבורתו, על אף